

انجمن علمی باستان‌شناسی ایران
Society of Iranian Archaeology

نخستین

همایش دوسالانه بین‌المللی
انجمن علمی باستان‌شناسی ایران:

”برهمکنش‌های فرهنگی، پیوست و گسست“

به کوشش

سیدمهدی موسوی، شاهین آریامنش
مجید منتظر ظهوری و مرتضی خانی‌پور

انتشارات آریارمنا

مجموعه مقاله‌های
نخستین همایش دوسالانه بین‌المللی
انجمن علمی باستان‌شناسی ایران

به کوشش
دکتر سیدمهدی موسوی، دکتر شاهین آریامتش
دکتر مجید منتظر ظهوری و دکتر مرتضی خانی‌پور

انتشارات آریامنا

انجمن علمی باستان‌شناسی ایران
Society of Iranian Archaeology

انتشارات آریارمنا

دانشگاه مازندران

موسسه آموزش عالی آریارمنا
گروه نشر و کتابخانه

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

موسسه باستان‌شناسی

انتشارات آریارمنا

دانشگاه صنعتی خواجه نصیر
اصفهان

دانشگاه بوعلی سینا
اصفهان

دانشگاه خاتم النبیین
اصفهان

دانشگاه خاتم النبیین
اصفهان

پژوهشگاه بین‌رشته‌ای
اصفهان

مجموعه مقاله‌های
نخستین همایش دوسالانه بین‌المللی
انجمن علمی باستان‌شناسی ایران

به کوشش
دکتر سیدمهدی موسوی، دکتر شاهین آریامنش،
دکتر مجید منتظر ظهوری و دکتر مرتضی خانی‌پور
و همکاری
دکتر جواد حسین‌زاده و دکتر مصطفی ده‌پهلوان

انتشارات آریارمنا

مجموعه مقاله‌های نخستین همایش دوسالانه بین‌المللی انجمن علمی باستان‌شناسی ایران

| به کوشش سیدمهدی موسوی، شاهین آریامنش، مجید منتظر ظهوری و مرتضی خانی‌پور |

| چاپ و صحافی: مهرگان | نوبت چاپ: نخست، ۱۳۹۹ | شمارگان: ۱۰۰ نسخه |

| بها: ۱۰۰۰۰۰ تومان |

| تصویر جلد: تخت جمشید |

| تارخا: www.aryaramna.ir |

| نامه‌نگار: aryaramna@hotmail.com، info@aryaramna.ir |

| نشانی: تهران، صندوق پستی: ۵۶۹-۱۴۵۱۵ |

| همراه: ۰۹۳۹۵۹۶۹۴۶۶ |

| انتشارات آریارمنا و گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن و انجمن علمی باستان‌شناسی ایران |
| همه حقوق این اثر برای انتشارات آریارمنا و گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن محفوظ است. |
| تکثیر، انتشار، چاپ و بازنویسی این اثر یا بخشی از آن به هر شیوه همچون رونوشت، انتشار الکترونیکی، ضبط و ذخیره روی سی‌دی و چیزهایی از این دست بدون موافقت کتبی و قبلی انتشارات آریارمنا ممنوع است و متخلفان بر پایه قانون «حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ایران» تحت پیگرد قرار خواهند گرفت. |

سرشناس سرشناسه عنوان و نام پدیدآور	همایش دوسالانه بین‌المللی انجمن علمی باستان‌شناسی ایران (نخستین: ۱۳۹۸: تهران): مجموعه مقاله‌های نخستین همایش دوسالانه بین‌المللی انجمن علمی باستان‌شناسی ایران/ به کوشش سیدمهدی موسوی، شاهین آریامنش مجید منتظر ظهوری؛ [برگزارکنندگان] گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن، انجمن علمی باستان‌شناسی ایران؛ مشاوران علمی سیدمنصور سیدسجادی ... [و دیگران].
مشخصات نشر	تهران: آریارمنا، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری	۶۵۲ ص.
فروست	همایش ۳
شابک	978-622-97183-2-2
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	باستان‌شناسی -- ایران -- کنگره‌ها
موضوع	Archaeology -- Iran -- Congresses
شناسه افزوده	موسوی، سیدمهدی، ۱۳۴۶-، گردآورنده
شناسه افزوده	منتظر ظهوری، مجید، ۱۳۵۹-، گردآورنده
شناسه افزوده	آریامنش، شاهین، ۱۳۶۳-، گردآورنده
شناسه افزوده	خانی‌پور، مرتضی، ۱۳۶۴-، گردآورنده
شناسه افزوده	گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن
شناسه افزوده	انجمن علمی باستان‌شناسی ایران
رده بندی کنگره	DSR۴۴:
رده بندی دیویی	۹۵۵/۰۰۴۳:
شماره کتابشناسی ملی	۷۳۶۲۰۸۲:
وضعیت رکورد	فیا:

انتشارات آریارنا

انتشارات آریارنا بر آن است تا کتاب‌های ارزندهٔ تألیفی و ترجمه‌ای پژوهشگران ایرانی یا نیرانی را در زمینه‌های گوناگون ایران‌شناسی همچون باستان‌شناسی، تاریخ، فرهنگ و زبان‌های باستانی منتشر کند، کتاب‌هایی که برای شناخت تاریخ و فرهنگ گرانسنگ و ورجاوند ایران بسیار ارزشمند باشند. با توجه به پیوندها و ریشه‌های ژرف و عمیق فرهنگی میان ایران و جهان بشکوه ایرانی که از سده‌ها بلکه هزاره‌های دور و دراز برجا بوده است و در دهه‌های اخیر تلاش دشمنان بر آن بوده تا این پیوندهای ژرف را بگسلند و ریشه‌های عمیق را با تیشه برکنند، ایران فرهنگی که دل و دین به آن سپرده‌ایم از چشم دست‌اندرکاران انتشارات آریارنا دور نمانده و چاپ کتاب‌های پژوهشی و ترجمه‌ای ارزنده دربارهٔ جهان ایرانی یا ایران فرهنگی از اولویت‌های انتشارات آریارنا است؛ باشد که از این راه پیوندهایمان پیوسته‌تر و ریشه‌هایمان ژرف‌تر شود. کتاب‌های انتشارات آریارنا پیشکشی ناچیز است به ایرانیان، ایرانی‌تباران، ایران‌دوستان و همهٔ مردمان جهان ایرانی که ایران و جهان ایرانی را از جان دوست‌تر می‌دارند.

مدیر

دکتر شاهین آریامنش

| گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن |

مشاوران علمی

| دکتر سیدمنصور سیدسجادی (مؤسسهٔ ایزمتو ایتالیا) | استاد اسماعیل یغمایی (سازمان میراث فرهنگی کشور) | دکتر سیدمهدی موسوی (دانشگاه تربیت مدرس) | دکتر محمدابراهیم زارعی (دانشگاه بوعلی سینا همدان) | دکتر سجاد علی‌بیگی (دانشگاه رازی، کرمانشاه) | دکتر حمیدرضا ولی‌پور (دانشگاه شهید بهشتی) | دکتر سعید امیرحاجلو (دانشگاه جیرفت) | دکتر سیروس نصراله‌زاده (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی) | دکتر رضا مهرآفرین (دانشگاه مازندران) | دکتر فرزانه گشتاسب (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی) | هوشنگ رستمی (گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن) |

فهرست

سخن دبیر علمی همایش | سیدمهدی موسوی

۹

مقاله‌های فارسی

- ارزیابی و تحلیل نظریه‌های نوسنگی شدن در ایران | سیدکمال اسدی اجایی و رحمت عباس‌نژاد سرستی ۱۳
تپه ماچلک؛ محوطه‌ای نویافته از دوران نوسنگی باسفال در دشت گرگان | حبیب‌اله رضایی و سیدمقداد
میرموسوی ۳۷
- نقش استحاله سنگ مس در فلات مرکزی ایران در نیمه هزاره پنجم پم در برهم‌کنش‌های منطقه‌ای | رحمت
عباس‌نژاد سرستی ۴۹
- برهم‌کنش جوامع مس‌وسنگ چهارمحال و بختیاری با مناطق هم‌جوار | مهدی علیرضازاده نودهی، محمود
حیدریان و علیرضا خسروزاده ۶۹
- الگوهای استقرار محوطه‌های مس‌وسنگ میانی در زاگرس مرتفع: نمونه موردی بخش لاران، استان
چهارمحال و بختیاری | محسن حیدری دستنایی و علی‌اصغر نوروزی ۸۹
- تپه قلعه‌خرابه ازنا شاهدهی بر حضور جوامعی از مس‌سنگی جدید تا دوران اسلامی در شرق زاگرس مرکزی |
بهزاد حسینی سرپیشه ۱۰۱
- بررسی تحولات عصر مفرغ سیستان و برهکنش‌های فرهنگی آن با مناطق دیگر | جواد علایی مقدم، رضا
مهرآفرین و سیدرسول موسوی حاجی ۱۳۱
- معرفی و تحلیل مجموعه نقش‌های صخره‌ای نویافته در اطراف روستاهای چلمبر، لک و شورجه در شهرستان
بوین‌زهر، استان قزوین | ناصر امینی‌خواه، فرزاد مافی و فرهاد فتاحی ۱۴۷
- عصر آهن قدیم در شرق ایران | علی‌اکبر وحدتی ۱۶۵
- برهم‌کنش خدایان آب‌وهوای اورارتویی و خاور نزدیک باستان | مریم دارا ۲۲۱
- بازنمایی فَرّه‌شاهانه (فَرّکیانی) در هنر ایران باستان، میراثی از سنت‌های هنری میان‌رودان | مریم کشمیری ۲۳۱
- پایه‌ستون محوطه تُل دروازه جلوذَر، سرنخی از یک بنای ستوندار هخامنشی در ارسنجان | ابراهیم روستایی
فارسی و بهزاد حسینی سرپیشه ۲۵۷

- معرفی، مطالعه و تحلیل گل مهرهای به‌دست‌آمده از بررسی تل گردوها، شهرستان اقلید، استان فارس | حامد مولایی کردشولی و علیرضا جعفری‌زند ۲۷۱
- شواهد باستان‌شناختی کشمکش ساسانیان و رومیان در قلعه بازیان سلیمانیه | بریار سان‌احمد و اسماعیل سلیمی ۲۸۷
- بررسی باستان‌شناختی بخشی از محور ارتباطی خوزستان به غرب ایران در دوره ساسانی و سده‌های آغازین اسلامی: «تنگ سی‌پله» در استان لرستان | جواد نیستانی و یونس یوسف‌وند ۳۰۵
- مطالعه قلاع قرون میانی اسلامی خراسان جنوبی؛ مطالعه موردی قلعه‌کوه فردوس | محمد فرجامی و علی‌اصغر محمودی‌نسب ۳۲۳
- محله قُمادین در شهر اسلامی جیرفت و مسئله بازرگانی دوربُرد | سعید امیرحاجلو ۳۴۳
- ارزیابی تشابهات بین فرهنگی ایران و سوریه بر مبنای مطالعات سفال‌های قرون میانی اسلامی | حسین صدیقیان و مجید منتظر ظهوری ۳۶۵
- نویافته‌های کاشی زرین‌فام قلعه دختر شهر کرمان | رضا ریاحیان‌گهرتی ۳۸۷
- معرفی و تحلیل نقش‌های هندسی یافته‌های گچی دوران اسلامی مکشوفه از محوطه شاه‌نشین فریم مازندران | هانیه حسین‌نیا، حسن هاشمی زرج‌آباد، سیدرسول موسوی حاجی، مهدی عابدینی ۴۰۳
- مقایسه ساختاری قمه قفقازی (کیندجال) و ایرانی در عصر صفوی بر مبنای مجموعه موزه‌های بنیاد مستضعفان | مجید حاجی‌تبار و میترا حاجی ۴۱۳

مقاله‌های انگلیسی

- Common Features of Nakhchivan and Urmia Basin Neolithic Culture | Zeyneb Guliyeva 29**
- Nakhchivan Branch of Azerbaijani National Academy of Sciences | Veli Bakhshaliyev 43**
- Relations of The Gizgala Painted Pottery with Urmia Basin | Turan Hashimova 59**
- Relations of Middle Bronze Age Painted Pottery Culture of Nakhchivan with the Urmia Basin | Fizza Gulieva 69**
- Iron Age short bronze sword in Iran, Mesopotamia and around the Persian Gulf: an analysis of the dispersion and evolution | Narges Bayani 77**
- Monuments and Memory at Pasargadae | Jacob Marc Stavis 107**
- Glazed Parthian Pottery as luxury Goods from a Roman Fortress on the Middle Euphrates' area during the II-III cent. AD. | Giacomo M. Tabita 135**
- Life on the Great Wall of Gorgan: excavations of Sasanian barracks in Fort 2 | Eberhard W. Sauer, Jebrael Nokandeh and Hamid Omrani Rekavandi 155**
- Lost and Found: The Tiles of the Pir-i Bakran Mausoleum (1298-1313, Linjan, Isfahan) | Ana Marija Grbanovic 167**

سخن دبیر علمی همایش

به نام آنکه جان را فکرت آموخت

نخستین همایش بین‌المللی دوسالانه انجمن علمی باستان‌شناسی ایران با موضوع برهم‌کنش‌های فرهنگی ایران و سرزمین‌های همجوار، با تولیت انجمن علمی باستان‌شناسی ایران و مشارکت و همکاری دانشگاه‌های مختلف؛ مراکز پژوهشی نظیر پژوهشگاه میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری؛ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی؛ پژوهشگاه باستان‌شناسی و دیگر مراکز علمی-فرهنگی شکل گرفت. انجمن علمی باستان‌شناسی ایران براساس اهداف و وظایفی که در اساسنامه مشخص شده است، برنامه‌های مختلفی را در راستای اعتلای علم باستان‌شناسی در کشور دنبال می‌کند که برگزاری نشست‌ها و همایش‌های علمی در سطح ملی و بین‌المللی از جمله آنها به شمار می‌رود. هیئت مدیره انجمن، علاوه بر تلاش‌های جاری در زمینه توسعه و ترویج دانش باستان‌شناسی، یکی از اهداف بلندی که به دنبال تحقق آن است، تأثیرگذاری یافته‌های این علم بر رفتارهای اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه است. بی‌شک آگاهی‌آحاد مردم، اعم از پیر، جوان و به‌ویژه نوجوانان از پیشینه و هویت تاریخی خویش، در تقویت اعتماد به نفس، تصحیح رفتارها و هنجارهای جاری جامعه، تقویت اتحاد و انسجام ملی تأثیر شگرفی خواهد گذاشت. بر همین اساس شناخت و آگاهی مردم ما از ریشه و پیشینه مشترک و روابط عمیق تاریخی ملت ایران با مردمانی که در حوزه ایران فرهنگی می‌زیند، در برقراری صلح و آرامش، کاستن از تنش‌ها و تداوم دوستی‌ها تأثیر بسزایی خواهد داشت. گذشته درخشان و غنای فرهنگ و تمدنی که امروز بدان می‌بالیم، حاصل

برهم‌کنش‌هایی است که در درازنای تاریخ میان ساکنان این سرزمین و مردمان سرزمین‌های همجوار شکل گرفته است. از این‌رو بایسته است به مدد دانش باستان‌شناسی بر پیوندهای عمیقی که میان نیاکان ما و مردمان هم‌عصرشان در سرزمین‌های پیرامونی برقرار بود، آگاهی یابیم و در زمانه‌ای که برخی بر طبل جدایی‌ها و فاصله میان ملتها می‌کوبند، پیوندهامان را عمیق‌تر و دوستی‌هامان را پایدارتر سازیم تا جهانی پر از آرامش برای همگان فراهم سازیم. بر همین اساس، هدف غایی‌کنگره حاضر شناخت عمیق‌تر نسبت به برهم‌کنش‌های فرهنگی ایرانیان با ساکنان سرزمین‌های پیرامونی در طول تاریخ و انجام تبادلات علمی میان باستان‌شناسان ایرانی و هم‌تایان منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای است. به‌رغم مشترکات دیرینه فرهنگی و تمدنی، متأسفانه حضور باستان‌شناسان ایرانی در پژوهش‌های باستان‌شناسی کشورهای حوزه ایران فرهنگی صفر است. امید آن داریم پیامد این رویداد خجسته، افزونی شناخت متخصصان و پژوهشگران از ظرفیت‌های موجود منطقه‌ای و همکاری‌های نزدیک در فعالیت‌های میدانی در حوزه‌های مشترک و مورد علاقه طرفین در آینده نزدیک باشد.

سیدمهدی موسوی کوهپیر

رییس هیئت مدیره

انجمن علمی باستان‌شناسی ایران

***

معرفی و تحلیل مجموعه نقش‌های صخره‌ای نویافته در اطراف روستاهای چلمبر، لک و شورجه در شهرستان بومین زهرای استان قزوین

ناصر امینی‌خواه*، فرزاد مافی** و فرهاد فتاحی***

*دانش‌آموخته کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه رازی کرمانشاه، **استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد ابهر،
***دانشجوی کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه رازی کرمانشاه

چکیده

در دی ماه ۱۳۹۷ دهستان زهرای پایین از توابع شهرستان بومین زهرای استان قزوین در چارچوب طرح بررسی باستان‌شناختی دهستان بومین زهرا به سرپرستی فرزاد مافی بررسی شد. طی این پروژه مساحتی معادل ۱۲۵ کیلومتر مربع بررسی شد. مهم‌ترین اهداف این پژوهش، کمک به تکمیل نقشه باستان‌شناسی استان قزوین، بازشناسی مکان‌ها و محوطه‌های باستانی منطقه جهت تشکیل پرونده ثبتی بود. به همین منظور، منطقه مذکور، طی برنامه‌ای ۲۰ روزه، به‌طور پیمایشی بررسی شد که به شناخت آثار و محوطه‌های تاریخی و پیش‌ازتاریخی بسیاری منجر شد. در بررسی اطراف روستاهای چلمبر، لک و شورجه، چند مجموعه نقش‌های صخره‌ای به‌دست آمد. شیوه و فناوری خلق نقش‌ها از نوع پتروگلیف (کنده‌کاری) بوده و برای خلق آنها از سطوح هموارتر صخره، که از سنگ‌های سخت تیره‌رنگ تشکیل شده است، بهره گرفته‌اند. تنوع نقش‌ها در این مجموعه گسترده بوده، به‌صورتی‌که شاهد وجود نقوش انسانی، جانوری، هندسی، نمادین، اسطوره‌ای و گاه نوشتاری هستیم. برخی از نقش‌ها، تک‌نگاره است. برخی دیگر به‌صورت مجموعه‌ای بوده، و این احتمال وجود دارد که هنرمند یا هنرمندان، قصد بازگویی روایتی را داشته‌اند. نقش‌های انسانی، محدود بود و شامل تک‌نگاره‌هایی

هستند که به صورت منفرد ترسیم شده‌اند. نقش‌های جانوری شامل چهارپایانی مانند بز، سگ، گوزن، روباه و... است. نقش‌های نمادین شامل صلیب شکسته و شیئی چنگک‌مانند است. در مورد نقش‌های اسطوره‌ای وجود یک حیوان بالدار جالب توجه است. در میان نقش‌ها کلماتی به خط عربی و پهلوی؟ نیز نوشته شده است. با بررسی و مطالعه این نگاره‌ها پرسش‌های همچون اینکه توسط چه کسانی و در چه دوره‌ای این نقش‌ها ایجاد شده است؟ و هدف از به تصویر کشیدن نقش‌ها چیست به ذهن متبادر می‌شود. روش کار ثبت و ضبط اطلاعات مربوط به موقعیت جغرافیایی، با استفاده از GPS و با بهره‌گیری از نرم‌افزار Photoshop و Corel Draw در طراحی نگاره‌ها، بوده است. در این پژوهش، با بررسی شیوه و سبک ساختار نقش‌مایه‌ها، تحلیل صحنه‌های نمادین و معنادار و دوره آثار، به معرفی نویافته‌های مذکور می‌پردازیم.

واژه‌های کلیدی: نقش‌های صخره‌ای، چلمبر، لک، شورجه، بوبین‌زهر

مقدمه

تعداد بی‌شماری نقش صخره‌ای در اقصی نقاط دنیا برجای مانده و بخش جدایی‌ناپذیر از تاریخ هنر انسان محسوب می‌شوند، که نسل اندر نسل ادامه پیدا کرده و در روند رشد و تعالی فکری و هنری جوامع مختلف انسانی مؤثر بوده‌اند، چرا که فعالیت هنر بر این اساس استوار است، که انسان از راه اندیشیدن یا دیدن می‌تواند احساسات و تجربه انسان‌های دیگر را گرفته و خود نیز آن را تجربه کند (تولستوی، ۱۳۵۶: ۵۵). پژوهش درباره هنر صخره‌ای در ایران سابقه چندانی ندارد و با توجه به گستردگی این آثار در پهنه ایران، شناخت ما از این آثار، نسبت به کشورهای همسایه بسیار اندک است (قسیمی و محمدی، ۱۳۹۰). در باستان‌شناسی، به همگی علایم که به روش‌های مختلف بر کوه‌ها، یا روی تخته‌سنگ‌ها نقش می‌شود، هنر صخره‌ای گفته می‌شود؛ که شامل سنگ‌نگاره‌ها (کنده) و رنگین‌نگاره‌ها (نقاشی) است. سنگ‌نگاره‌ها به کمک ابزاری تیز و محکم مانند شیء فلزی و قلوه‌سنگ، به شیوه‌هایی مانند حک کردن، خراش دادن، ضربه زدن، کوبیدن و انواع شیوه‌های دیگر، بر صخره، و اغلب در فضای آزاد، نقش می‌شوند. رنگین‌نگاره‌ها با استفاده از رنگدانه‌های طبیعی مانند منگنز، هماتیت، مالاکیت، ژیپس، لیمونیت، گل اخری و انواع دیگر اکسیدها، نقش شده است (فاضل، ۱۳۹۰). این تعاریف، که در بررسی هنر صخره‌ای، در سطح جهانی تقسیم‌بندی نخستین برای آن در نظر گرفته شده، قابل تعمیم به آثار ایران نیز هست:

۱. پیکتوگراف (Pictograph) یا رنگین‌نگاره؛
  ۲. پتروگلیف (Petroglyph) یا کنده‌نگاره؛
  ۳. ژئوگلیف: برجستگی‌ها و پدیده‌های طبیعی زمین، که به‌نحوی به دست انسان تغییر یافته و مورد استفاده برداشت‌های ذهنی او قرار گرفته است؛ اعم از هنر یا آیین و یا قوانین و آداب اجتماعی و گروهی.
- به جرأت می‌توان گفت، نه‌تنها در ایران، بلکه در سطح جهانی، بیشترین نمونه‌های هنر صخره‌ای یا نشانه‌گذاری صخره‌ای، به شیوه پتروگلیف یا کنده‌نگاره استفاده شده است (کریمی، ۱۳۸۶). به عقیده پژوهشگران، این هنر، نمونه بارز هنر جهانی است و عمر آن به درازای تاریخ بشر است. اگر چه اغلب محققان، این نقوش را به دوران پیش‌ازتاریخ نسبت می‌دهند، اما مطالعات اخیر نشان می‌دهد، که ممکن است بسیاری از آنها به ادوار تاریخی، و حتی دوره‌های متأخر، تعلق داشته باشند (وحدتی، ۱۳۸۹: ۱۰).
- هنر صخره‌ای یا هنر پیش از تاریخی، که تقریباً در تمامی نقاط جهان یافت می‌شود، گنجینه‌ای از اطلاعات ارزشمند، درباره روند رشد فکری بشریت است (ملاصالحی و دیگران ۱۳۸۶). کهن‌ترین هنر صخره‌ای شناخته شده، در هند، و حدود ۲۰ یا ۳۰ هزار سال پیش به‌وجود آمده است. این اثر شامل نشانه‌های شبیه فنجان و خطوط منحنی است، که در صخره‌های یک غار سنگ ریگی کنده شده‌اند و هم‌زمان علامت‌های خطی ساده، بر تعداد زیادی اشیاء منقول (استخوان، دندان، عاج و سنگ)، در زیستگاه‌های انسان نخستین، کشف شده‌اند. نخست در اروپای مرکزی و شرقی، شکل‌ها و الگوهای مشخصی همچون زیگزاگ، صلیب، کمان، خطوط موازی و مواردی از این دست، پدیدار شده‌اند (بدناریک، ۱۳۷۷: ۴).
- ناهمواری‌های جنوب دشت قزوین، چنانکه پیداست، به لحاظ وجود صخره‌نگاره از پتانسیل خوبی برخوردار است؛ زیرا با توجه به اینکه قسمت کوچکی از این ناهمواری‌ها، در حوزه بررسی ما قرار دارد؛ اما سه مجموعه نویافته از این آثار، به‌دست آمد. این در حالی است که در بررسی‌هایی که قبل از این در منطقه صورت گرفته، شواهدی از صخره‌نگاره‌ها به‌دست آمده بودند.
- شیوه و فناوری خلق مجموعه نقش‌های صخره‌ای نویافته، که در این نوشتار به آنها پرداخته‌ایم، از نوع پتروگلیف (کنده‌کاری) بوده، و برای خلق آنها از سطوح هموارتر صخره، که از سنگ‌های سخت تیره‌رنگ تشکیل شده، بهره گرفته‌اند. به این صورت که، با بهره گرفتن از سنگ‌های مناسب، و وارد کردن ضربات کنترل شده و یا خراش دادن سطح صخره، توانسته‌اند نقش‌های مدنظر خود را

ایجاد کنند. در این مقاله پس از معرفی نقوش صخره‌ای روستاهای چلمبر، لک و شورجه، به تحلیل نقش‌های ایجاد شده خواهیم پرداخت.

پیشینه پژوهش

در سال ۱۹۵۸ گروهی از زمین‌شناسان ایتالیایی، که مشغول کشف و استخراج مواد معدنی در منطقه بلوچستان بودند، تعدادی نقش صخره‌ای در منطقه گزو کشف کردند. منطقه گزو، در ۱۵ کیلومتری جنوب شرقی روستایی به همین نام قرار دارد. (روستای گزو در حدود ۴۰ کیلومتری شمال شرقی شهرستان خاش واقع است). این نقوش در بستر رودخانه‌ای خشک، در سمت غربی کوه گزو بر دو تخته سنگ تقریباً صاف قرار ندارد (Dessau, 1960).

در سال ۱۳۴۸ برای اولین بار حمید ایزدپناه، از آثار نقاشی به رنگ‌های قرمز و سیاه در غارها و پناهگاه‌های صخره‌ای منطقه کوه‌دشت، بازدید کرد. بخشی از این نقوش، در پناهگاه صخره‌ای میرملاس، در کوه سرخن، و بخش دیگر در کوه همیان، قرار داشت (ایزدپناه، ۱۳۷۶: ۳۰۷-۳۰۸). مک‌برنی، پس از بررسی نقوش صخره‌ای دوشه و میرملاس، در سال ۱۹۶۹م، در گزارشی مقدماتی، کار خود را اولین گزارش مقدماتی درباره نقوش صخره‌ای ایران، دانسته و نوشته است: «کشف نقوشی روی صخره‌ها در ایران از دیرباز مورد توجه بوده است و به نظر اینجانب، تاکنون نمونه و مثال جامعی در تمام طول امتداد منطقه مدیترانه تا شبه جزیره هندوستان، به جز چند نمونه در ترکیه و منطقه کیلو در اردن دیده نشده است» (مک‌برنی، ۱۳۴۸: ۱۴-۱۶). موارد گفته شده در بالا اولین شواهد ثبت شده از هنر صخره‌ای در ایران است. پس از این شاهد وقفه‌ای در انجام مطالعات هنر صخره‌ای در ایران هستیم. تا اینکه در اوایل دهه هفتاد هجری شمسی، توجه به هنر صخره‌ای افزایش یافته و پس از آن است که شاهد انجام پژوهش‌های فراوانی، در این خصوص هستیم، که به دلیل فراوان بودن مطالعات هنر صخره‌ای از بازگو کردن آنها پرهیز می‌کنیم؛ اما می‌توان جهت کسب اطلاعات بیشتر در این باره، به مقاله‌ای که در خصوص هنر صخره‌ای در ایران با عنوان «هنر صخره‌ای ایران» نوشته طاهر قسیم‌ی و سیروان محمدی قصریان، که در مجموعه مقالات هشتاد سال باستان‌شناسی ایران، چاپ شده و همچنین مقاله «اشاره‌ای به پیشینه پژوهش در نقوش صخره‌ای ایران» نوشته طاهر قسیم‌ی مراجعه کرد.

انجام پژوهش در خصوص هنر صخره‌ای، در استان قزوین و به‌ویژه در شهرستان بوئین‌زهرا، بسیار اندک بوده، که می‌توان به مهم‌ترین آنها، این چنین اشاره کرد؛ در سال ۱۳۸۶ صخره‌نگاره‌های

جنوب کوهستانی شهرستان بویین‌زهره در استان قزوین، در چارچوب طرحی پژوهشی، شناسایی و مستندسازی شد (ملاصالحی و دیگران، ۱۳۸۶).

روش کار

در بررسی این منطقه، پس از مشخص کردن محل آثار مکشوفه بر روی نقشه، با استفاده از دستگاه GPS طول و عرض جغرافیایی، و ارتفاع این مناطق نسبت به سطح دریا، مشخص شد. سپس نگاره‌ها پس از عکسبرداری، با بهره‌گیری از نرم‌افزارهای طراحی مانند Corel Draw و Photoshop طراحی و ثبت و ضبط شدند.

پیشینه و موقعیت جغرافیایی شهرستان بویین‌زهره

بویین‌زهره منطقه‌ای قدیمی است. بنابر منابع، در دوره ساسانیان بستم با سپاهی مرکب از صد هزار مرد، برای جنگ با خسرو از دشت آبی عبور کرد (نولدکه، ۱۳۷۸: ۷۲۴). این ناحیه در مغرب تهران کنونی است؛ و ایزدآباد (به احتمال یزدآباد) به این ناحیه تعلق داشته است (همان، ۷۳۳). به نوشته حمدالله مستوفی هنگامی که موسی بن بوقا (موسی بن بغا کبیر)، پس از هارون الرشید، حاکم ولایت قزوین شد، ناحیه زهره، از ری جدا و جزو قزوین شد (مستوفی، ۱۳۹۴: ۷۷۷).

شهرستان بویین‌زهره در شمال غرب فلات ایران، میان ۳۵ درجه و ۲۵ دقیقه تا ۳۶ درجه و ۱۵ دقیقه عرض شمالی، و ۴۸ درجه و ۴۵ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۱۵ دقیقه طول شرقی، گسترده شده است. ارتفاع متوسط شهرستان بویین‌زهره از سطح دریا، ۱۵۰۰ متر است. این شهرستان، در جنوب استان قزوین قرار گرفته است. از طرف شمال به شهرستان‌های قزوین و تاکستان، و از غرب با استان زنجان و از شرق به استان تهران و از جنوب و جنوب غرب با استان‌های مرکزی و همدان، محدود می‌شود. این شهرستان، ۵۵۲۶ کیلومتر مربع وسعت دارد؛ که حدود یک‌سوم مساحت کل استان قزوین و ۱/۳ مساحت کل کشور را دربر می‌گیرد. فاصله مرکز شهرستان، تا مرکز استان ۵۵ کیلومتر و فاصله آن تا شهر تهران، ۱۳۰ کیلومتر است.

زمین ریخت بویین‌زهره

این منطقه از منظر ریخت‌شناسی به دو بخش به نسبت جدا از هم، تقسیم می‌شود:

بخش شمالی: این قسمت شامل دشت صاف و همواری بوده که پوشیده از رسوبات آبرفتی دوران چهارم است؛ هرچه از سمت جنوب به شمال منطقه، حرکت کنیم، رسوبات، ریزدانه شده و چشم-انداز مناسب‌تری را نشان می‌دهد، که مبین تحمل فرسایش فیزیکی و شیمیایی آن است. ضخامت رسوبات نیز به موازات، افزایش می‌یابد. با توجه به کاهش ارتفاعات از جنوب به شمال تا قسمت‌های میانی دشت، و افزایش ارتفاع از قسمت میانی به سمت شمال، دشت قزوین را بصورت یک ناودیس بزرگی درآورده است؛ که از شمال به ارتفاعات البرز و از جنوب به ارتفاعات پراکنده مرکزی ایران در جنوب شهرستان، محدود می‌شود. شیب این ناودیس، تقریباً از سمت غرب به شرق است، سامانه‌های آبراهه‌ها و زهکشی‌های منطقه نیز این موضوع را اثبات می‌کند. بخش جنوبی منطقه، از گسترش پادگانه‌هایی، با سطوح کم ارتفاع و ارتفاع متوسط و درنهایت پادگانه‌های آبرفتی با ارتفاع زیاد، افزوده شده است (ملاصالحی و دیگران، ۱۳۸۶: ۱۶).

بخش جنوبی: پستی و بلندی‌های پرشماری دارد، که کوه‌های رامند با ارتفاع ۲۵۸۰ متر، کوه بشبلاغ با ارتفاع ۲۲۵۵ متر و کوه قره تیر با ۲۲۹۲ متر و قافلانکوه را دربر می‌گیرد. از نظر لیتولوژی (کانی و سنگ‌شناسی) سنگ‌های منطقه، بسیار متنوع بوده و سنگ‌های آذرین اسیدی، و حد وسط تا حدودی بازیک تشکیل شده‌اند، سنگ‌های عمدتاً در این منطقه آندزیت، بازالت، سنگ‌های آذر آواری، گدازه‌های ربولیتی، توف‌های اسیدی، گدازه‌های داسیتی و آگنبریت است. سنگ‌های رسوبی منطقه شامل کنگلومرا، ماسه‌سنگ قرمز، مارن گچ‌دار، آهک‌های نومولیتی و آهک‌های مرجانی است. علت اصلی پیدایش این رشته ارتفاعات، در رابطه با فعالیت‌های آتشفشانی مربوط به الیگومیوسن است؛ که قسمتی از زون ارومیه-دختر را شامل می‌شود. با توجه به اینکه قسمت جنوبی شهرستان (بخش جنوبی دهستان زهرای پایین در این محدوده قرار می‌گیرد) تحت تأثیر زون فوق است؛ و این زون تا حدودی معروف به خط متالوژی ایران است؛ احتمال تشکیل ذخایر معدنی فلزی و غیرفلزی در این منطقه وجود دارد (همان).

به لحاظ ویژگی‌های توپوگرافیک دهستان زهرای پایین به دو منطقه ارتفاعی تقسیم می‌شود:

۱. ارتفاع میان ۱۰۰۰ تا ۱۵۰۰ متر. این منطقه ادامه دشت پهناور قزوین به سمت جنوب بوده و تا جنوب شهر بوبین زهرا امتداد می‌یابد (تصویر ۱).
۲. ارتفاع بین ۱۵۰۰ تا ۲۰۰۰ متر که عمدتاً مناطق جنوبی دهستان زهرای پایین را شامل می‌شود (تصویر ۱).

تاکنون تمامی نقوش صخره‌ای که در این منطقه کشف شده‌اند مربوط به بخش جنوبی (ناهمواری‌های جنوبی دشت قزوین) بوده است. نقوش مورد نظر این مقاله نیز در همین منطقه قرار دارد، که در ادامه به آنها خواهیم پرداخت (تصویر ۲).

تصویر ۱. وضعیت زمین ریخت استان قزوین و دهستان زهرای پایین

موقعیت و توصیف صخره‌نگاره‌ها

صخره‌نگاره‌های قوملی، در نزدیکی روستای چلمبر

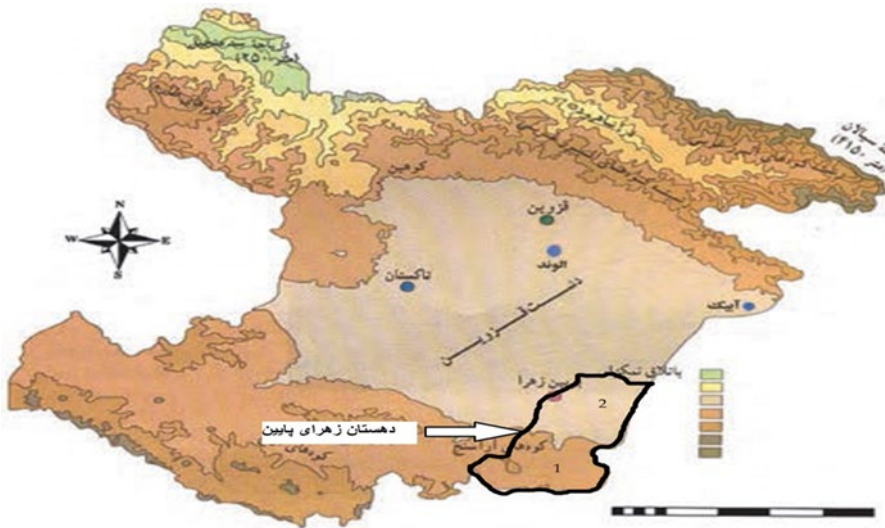
صخره‌نگاره‌های قوملی در میان تپه ماهورهای جنوب دشت قزوین قرار دارد. این آثار در کنار رودخانه فصلی موسوم به قوملی قرار دارد، که در حال حاضر فاقد آب است. این آثار در ۳۲/۵ کیلومتری جنوب غربی شهرستان بوئین‌زهرا و به فاصله ۳ کیلومتری از شمال شرقی روستای چلمبر، واقع است. موقعیت جغرافیایی این صخره‌نگاره‌ها $17.10'' 33' 35'' N$ عرض شمالی و $50^\circ E$ $27', 28', 48''$ طول شرقی بوده و ارتفاع آن از سطح دریا ۱۸۳۹ متر است. در مجموع تعداد ۳۵ نقش، در این محل قابل تشخیص است (تصویر ۳).

نقوش صخره‌نگاره‌های قوملی (چلمبر)

آثار کنده‌شده در بخشی از صخره، که به سمت غرب قرار دارد، ترسیم شده‌اند. البته باید گفت، که دلیل انتخاب جهت نقوش، به سبب مناسب‌تر بودن این بخش از صخره برای اجرای نقش‌اندازی، نسبت به دیگر نقاط صخره بوده است. نقوش، بر سطح صخره‌ای، به ارتفاع حدود ۴ متر، و عرض ۲

متر، ایجاد شده است. نقوش به صورت منفرد و جمعی (مرتبط با هم) در این محل، ترسیم شده است.

تنوع نقوش، در این اثر، شامل نقوش حیوانی، هندسی، نمادین و نوشتاری است. نقوش دارای تراکم به نسبت زیادی بوده و در بخش تحتانی صخره ایجاد شده‌اند. این وضعیت، به دلیل عدم دسترسی ترسیم‌کنندگان این نقوش، به سطوح بالاتر صخره بوده است. نقوش حیوانی، شامل حیواناتی همچون بز، سگ و روباه یا گرگ؟ هندسی شامل دایره‌ای با چند خط زائد، دایره و خطوطی راست و منحنی است. نقش‌های نمادین شامل صلیب و حیوانی بالدار، و کتیبه، شامل کلمات عربی و به احتمال حروفی به خط پهلوی است (تصویرهای ۶ تا ۸).

تصویر ۲. موقعیت منطقه بررسی شده

از جمله نکات مورد توجه در مورد این نقش‌ها، ترسیم آنها در دوره‌های مختلف است. این امر از چند جهت قابل تشخیص است. اول اینکه، برخی از نقش‌ها، فرسوده‌تر از دیگر نقش‌ها بوده و نقش‌های جدیدتر، روی آنها ایجاد شده است. دیگر اینکه با دقت در نوع تصاویر، می‌توان فهمید، در دوره‌های مختلف، نقش‌ها متفاوت (به شیوه متفاوت) ایجاد شده‌اند. به عنوان مثال نقش‌های حیواناتی مانند بز، که به صورت حجمیک و تجریدی ترسیم شده‌اند، غالباً مربوط به دوره پیش از تاریخ هستند (ملا صالحی و دیگران، ۱۳۸۶)، یا نقش‌های حیواناتی مانند سگ و نیز بز متفاوت‌اند، که بسیار ساده و از متصل کردن چند خط راست، ایجاد شده‌اند. در دوره تاریخی و اسلامی، علاوه

بر نقوش تجسمی، شاهد کتیبه‌هایی شامل کلمات یا حروفی به خط پهلوی؟ و عربی هستیم. آنچه که مشخص است شاهد تداوم نقش‌اندازی، بر سطح این صخره، از گذشته‌های دور، تا کنون هستیم؛ زیرا جدیدترین آثاری که بر این سطوح ایجاد شده‌اند، شامل حرف انگلیسی بر آن است، که نشان‌دهنده اهمیت این محل، از دیرباز تا کنون است. نزدیکی به رودخانه فصلی قومی و اینکه به احتمال زیاد، این مکان محل عبور و یا جای مناسبی برای نوشیدن آب، توسط گله حیوانات وحشی مانند بز بوده است، دلیل اصلی، برای اهمیت آن و نقش‌اندازی در طی دوران طولانی، بر سطح صخره بوده است.

صخره‌نگاره‌های روستای لک

فاصله روستای متروکه لک تا شهرستان بوئین‌زهرا ۳۷ کیلومتر به خط مستقیم، بوده و در جنوب غربی این شهرستان، واقع است. صخره‌نگاره‌های روستای لک، بر دامنه یکی از تپه ماهورهایی واقع است، که در فاصله ۳۵۰ متری از شرق روستا قرار دارد. صخره، بر دامنه غربی تپه ماهور، و مشرف بر چشمه‌ای قرار دارد، که در پای تپه می‌جوشد. فاصله این اثر تا چشمه حدود ۲۰۰ متر است. این صخره در موقعیت $N: 35^{\circ}33'9.79''$ عرض شمالی و $E: 49^{\circ}55'48.78''$ طول شرقی قرار دارد. ارتفاع آن، از سطح آب‌های آزاد ۱۸۸۹ متر است. تعداد ۶ نقش، در این مجموعه وجود دارد (تصویر ۹).

نقوش صخره‌نگاره‌های روستای لک

آثار ایجاد شده، در آن بخش از صخره، که به سمت غرب قرار دارد، ترسیم شده‌اند. البته درباره این مکان نیز باید گفت که دلیل انتخاب جهت نقوش، به سبب مناسب‌تر بودن این بخش، برای اجرای نقش‌اندازی، نسبت به دیگر نقاط صخره بوده است. پراکندگی آثار به صورت تک‌نگاره بوده و نقوش به صورت منفک، در بخش‌های مختلف صخره ایجاد شده‌اند (تصویرهای ۱۰ و ۱۱).

تنوع نقوش، در این اثر شامل نقوش حیوانی، هندسی و نمادین است. نقوش ایجاد شده در این محل، دارای تراکم اندکی است؛ به طوری که تنها شش نقش، قابل تشخیص است. آنچه معلوم است، نقش‌های بیشتری بر سطح این صخره ایجاد شده‌اند، اما به دلیل فرسایش و گذر زمان، تنها به صورت خطوط نامفهوم، که دارای فرم خاصی نیستند، دیده می‌شوند. نقوش ایجاد شده در این محل، در یک

دوران، ایجاد نشده‌اند؛ بلکه متعلق به دوره‌های مختلفی هستند. این وضعیت از فرسایش و کم‌رنگ شدن برخی از نقوش، و نیز نقش اندازی دوباره، بر نقش‌های کهنه‌تر، قابل ادراک است. یکی از نقش‌ها مربوط به گوزن بوده که به صورت جداگانه در قسمت غربی صخره، ایجاد شده است. نقش دیگر، که به احتمال مربوط به بز است، در سمت شرقی صخره قرار دارد. در مرکز صخره، چهار نقش که دو عدد از آنها به شکل ضربدر (صلیب شکسته) است و دو نقش هندسی دیگر وجود دارد.

یکی از نقش‌ها، که شامل یک دایره، با زائده‌هایی در قسمت پایین است، در میان نقوش موجود در قومی نیز دیده می‌شود. این امر، نشان‌دهنده وجود جامعه‌ای مشترک، در زمانی مشترک، در منطقه است. از طرفی وجود نقش گوزن، در این مجموعه و اشراف، این مکان، نسبت به چشمه، حاکی از این امر است، که نقوش موجود، توسط شکارگرانی ترسیم شده است که مترصد شکار حیواناتی نظیر گوزن و بز بوده‌اند.

صخره‌نگاره‌های روستای شورجه

روستای شورجه در ۲۰ کیلومتری جنوب غربی شهرستان بوین‌زهرا واقع شده است. صخره‌نگاره‌های مورد بحث، در شمال غربی روستای شورجه و به فاصله ۳ کیلومتری از این روستا، بر صخره‌های بیرون زده یکی از تپه ماهورهای منطقه، ایجاد شده است. مختصات جغرافیایی این اثر شامل $N: 35^{\circ} 37' 20.69''$ عرض شمالی و $E: 49^{\circ} 57' 10.77''$ طول شرقی است. ارتفاع این مکان از سطح دریا ۱۸۱۷ متر است. در مجموع تعداد ۲۵ نقش از این مجموعه، قابل تشخیص بوده و به لحاظ گونه ۷ نوع تصویر متفاوت، در این مجموعه وجود دارد.

نقش‌های صخره‌نگاره‌های روستای شورجه

بیشترین ارتفاع نقوش صخره‌ای روستای شورجه، حدود ۲ متر، و کل صخره، مساحتی حدود ۳۰ متر مربع را دربر می‌گیرد. در بخش‌های مرکزی صخره، آثار شکستگی به چشم می‌خورد. از شواهد، چنان پیداست که این شکستگی، توسط انسان ایجاد شده است. تخریب این اثر، تا حدی است که قطعات شکسته، تا چند متری صخره، پراکنده شده است و بر برخی از قطعات جدا شده، نقوش صخره‌ای دیده می‌شود (تصویر ۱۲).

تنوع نقوش در این اثر شامل نقوش انسانی، حیوانی، هندسی و نمادین است. تنوع نقوش، اندک بوده و شامل ۶ گونه است؛ (تصویرهای ۱۳ و ۱۴ و ۱۵) از قبیل:

۱. نقش انسان که به صورت ایستاده، ترسیم شده است؛

۲. نقش حیوان، که به احتمال بزرگ است؛

۳. نقش نمادین، که به صورت چنگکی سه‌شاخه است؛

۴. صلیب شکسته؛

۵. نقش پیکان؛

۶. هندسی، شامل خطوط منحنی.

احتمال دارد تعداد و تنوع نقوش، بیشتر بوده است؛ اما به دلیل تخریب، مقدار اندکی از آن باقی مانده است. برخی از نقوش، نیز به صورت ناکامل ترسیم شده‌اند و به هر دلیل، هنرمند توانسته که نقش را کامل کند.

از نکات قابل توجه در این مجموعه، مانند دو صخره‌نگاره دیگر، متعلق بودن آن، به دوران مختلف است؛ که این امر مانند دو اثر دیگر، از تنوع نقوش و نیز فرسایش برخی از نقوش، قابل درک است. این مجموعه همراه با دو مجموعه دیگر، تفاوت‌هایی دارند؛ که از جمله آنها، وجود نقش انسان، در میان نقوش این مجموعه است. دیگر اینکه این آثار در جایی ایجاد شده‌اند که در حال حاضر نمی‌توان منبع آب شیرین، در نزدیکی آن یافت. این احتمال وجود دارد، که نقش‌های مذکور نه توسط شکارچیان، بلکه توسط چوپانان، ایجاد شده باشند. عدم وجود تصویر حیوانات وحشی، در این مجموعه، می‌تواند گویای این واقعیت باشد. در این مجموعه، تنها یک نقش بز جود دارد؛ که بر اساس شکل آن می‌توان فهمید، که مربوط به بز اهلی است. زیرا فاقد شاخ‌های بلند، مانند بزهای وحشی است.

گاهنگاری

یکی از اساسی‌ترین مشکلات مطالعه نقش‌های صخره‌ای، گاهنگاری و تاریخ‌گذاری آنهاست؛ که با نمونه‌برداری و انجام عملیات آزمایشگاهی و مطالعات میان‌رشته‌ای، می‌توان به این مهم دست یافت. متأسفانه در ایران، به دلیل عدم امکان مطالعات آزمایشگاهی، نمی‌توان به تاریخ‌گذاری دقیق این نقوش پی برد، اما با انجام مطالعات تطبیقی، می‌توان به تاریخ‌گذاری نسبی آنها دست یافت (محمدی‌فر و همتی، ۱۳۹۳). روشی که امروزه در میان محققان، در ارتباط با این دسته از آثار رایج

است، کمک گرفتن از رسوبات انباشتی است؛ که به مرور زمان روی آثار کنده را می‌پوشاند. Patina و Varnish از جمله عمومی‌ترین این پوشش‌هاست؛ که به‌راحتی بر نقوش کنده فضاهای باز (open air rock art)، خصوصاً در نواحی با اقلیم گرم و خشک، به‌صورت پوششی قهوه‌ای یا سیاه رنگ که حالت یکدست و براق ماندی را دارد، قابل تشخیص هستند. تاریخ‌گذاری مطلق این دسته از آثار با نمونه‌برداری از لایه‌های رسوبی ایجاد شده روی سطح سنگ، (البته در صورت وجود ذرات آلی در ساختار لایه‌ها)، امکان‌پذیر است. این لایه‌های انباشتی، اکثراً با دوروش ratio-cation و AMS-C14 تاریخ‌گذاری می‌شوند؛ که امروزه روش ratio-cation به‌دلیل وجود مشکلات عدیده و پیچیده در ارتباط با عوامل محیطی، زمین‌شناسی و عوامل شیمیایی مورد استفاده قرار نمی‌گیرد (Watchman 2005; Dorn 1986).

بیشتر محققانی که در زمینه هنر صخره‌ای ایران مطالعه داشته‌اند، کمتر به مباحث گاهنگاری پرداخته، و بیشتر گاهنگاری‌های ارائه‌شده نیز تاکنون اغلب براساس نشانه‌شناسی (Iconography)، تشخیص ذهنی عناصر و موارد نمایش داده شده، مطالعات سبکی و مقایسه‌ای نقوش و موارد مشابه است (محمدی قصریان، ۱۳۸۶). لازم به ذکر است، استفاده از چنین روش‌هایی، تنها دلیل به‌دست آمدن یک گاهنگاری نسبی شده و نمی‌تواند نشان‌دهنده زمان دقیق ایجاد آثار صخره‌ای باشد (محمدی، ۱۳۸۵). در تاریخ‌گذاری نسبی، موارد متعددی را می‌توان مورد توجه قرار داد، و بر مبنای آنها حدود تقریبی زمانی ایجاد نقوش را حدس زد. به‌عنوان مثال بزها و گوزن‌های تجربیدی و حجمیک، غالباً مربوط به دوره پیش از تاریخ‌اند (مالصالحی و دیگران، ۱۳۸۶). در نتیجه با مشاهده نقوش مرتبط با آنها، می‌توان یک تاریخ نسبی برایشان تعیین کرد. وجود خط نیز یکی از بهترین راه‌های تعیین گاهنگاری نقوش است. تاریخ‌گذاری در پژوهش حاضر نیز به‌صورت نسبی است.

برآیند

بررسی انجام شده در زمستان ۱۳۹۷ که محدوده‌ای حدود ۱۲۵ کیلومتر مربع را دربر گرفت، دو محیط جغرافیایی متفاوت را شامل شد. این مناطق شامل دشت و ناهمواری‌ها جنوبی استان قزوین می‌شود. تمامی نقوش صخره‌ای به‌دست‌آمده در شهرستان بوبین‌زهر، همگی در ناهمواری‌ها و تپه ماهورها قرار دارند. این حالت می‌تواند دلایل گوناگونی داشته باشد، که مهم‌ترین آنها عدم وجود بستر مناسب، جهت نقش‌اندازی هنرمند است. دیگر اینکه منابع زیست‌محیطی مورد استفاده برای

معیشت انسان‌ها در دشت و کوهستان با همدیگر متفاوت است؛ به این صورت که در دشت‌ها، بیشتر کشاورزی جریان دارد، در حالی که در کوهستان، عمده فعالیت شکار حیوانات و نیز چرای حیوانات اهلی است. با توجه به وجود نقوش حیوانات مختلف نظیر گوزن، بز، خرگوش و ... در صخره‌نگاره‌ها می‌توان گفت، نقوش ایجاد شده توسط شکارچیان که با اهداف گوناگونی ترسیم شده‌اند؛ بیشتر از نقوش چوپانی است. ایجاد نقوش نمادین، نظیر صلیب شکسته، پیکان، چنگک و ... می‌تواند جنبه آیینی و یا نوعی طلسم برای انجام شکار بوده باشد. برخی از نقوش ایجاد شده بر روی صخره‌ها نامفهوم هستند؛ و درک درستی از آنها به دست نمی‌آید، و بعضی نیز ناکامل هستند؛ و هنرمند نتوانسته نقش را به اتمام برساند. نگارگر در جایی دیگر، با ترسیم صحنه‌ای پیچیده، شامل چندین حیوان، قصد داشته که روایتی را بیان کند، و یا صحنه‌ای که می‌دیده، را به تصویر بکشد. وجود صخره‌نگاره‌های شورجه، در جایی به دور از منابع آبی، می‌تواند حاکی از ترسیم آن توسط چوپانان بوده باشد؛ زیرا علاوه بر اینکه در این صخره‌نگاره، هیچ‌گونه حیوان وحشی ترسیم نشده، و هنرمند یا هنرمندان بر نقوش انسانی و نمادین و آیینی تاکید دارند؛ عدم وجود منبع آبی که بتواند حیوانات را در نزدیک این مکان جذب کند، دلیل دیگری است، بر این نکته که شکارچیان دلیلی نداشته‌اند، در این محل توقیفی طولانی داشته و فرصت کافی برای نقش‌اندازی بر این صخره‌ها را داشته باشند.

در میان صخره‌نگاره‌های قومی، شاهد حضور کتیبه‌هایی به صورت حروف پهلوی؟ و یا کلمات عربی هستیم، که نشان‌دهنده تداوم فرهنگ صخره‌نگاره، در دوران مختلف است؛ حتی در دوران حاضر نیز این فرهنگ ادامه دارد؛ و وجود حروف انگلیسی در میان نقوش موجود، شاهدی است بر این ادعا. به دلیل وجود منابع زیست محیطی به نسبت مناسب، در ارتفاعات جنوبی دشت قزوین، این منطقه، از دیرباز مورد توجه جوامع انسانی قرار داشته است. کشف محوطه‌های تاریخی و پیش‌ازتاریخی و همچنین اسلامی، در این منطقه که در بررسی اخیر توسط نگارندگان به انجام رسید، خود گویای این مهم است. بنابراین می‌توان گفت که مجموعه نقوش مطالعه شده توسط نگارندگان، در دوران مختلف ایجاد شده‌اند. اما همان گونه که در بالا ذکر شد، برای تاریخ‌گذاری دقیق نقوش نیاز به انجام آزمایش‌های علمی است.

اطلاعات ما از فرهنگ جوامع کوچ‌رو، و نیمه‌ساکن گذشته، بسیار اندک و شواهد باستان‌شناختی به جای مانده از آنها پراکنده و محدود است، بنابراین نقوش صخره‌ای به عنوان زبان تصویر این جوامع می‌تواند، بازگوکننده برخی از ابعاد زندگی اقوام مذکور باشد (قسیمی، ۱۳۸۶)، همچنین با مطالعه

نقوش حیواناتی که ترسیم شده‌اند، می‌توان اطلاعات بسیار مفیدی از زندگی جانوری، در گذشته از قبیل گونه‌های حیوانی وحشی و اهلی منطقه را کسب کرد.

کتاب‌نامه

الف) فارسی

- تولستوی، لئو، (۱۳۵۶). هنر چیست؟، ترجمه کاوه دهگان، تهران: امیرکبیر.
- بدناریک، رابرت جی، (۱۳۷۷). «نخستین جنبش‌های آفرینش»، ترجمه علی مستشاری، مجله پیام یونسکو، سال بیست و نهم، شماره ۴: ۳۳۵.
- نولدکه، تئودور. (۱۳۷۸). تاریخ ایرانیان و عربها در زمان ساسانیان، ترجمه عباس زریاب، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- محمدی قصریان، سیروان. (۱۳۸۵). «نقوش صخره‌ای کوه قلعه بزى اصفهان»، مجله باستان‌پژوهی، دوره جدید، سال اول، شماره ۱: ۶۲-۶۴.
- محمدی قصریان، سیروان. (۱۳۸۶). «مطالعات نقوش صخره‌ای در ایران»، مجله باستان‌پژوهی، دوره جدید، سال دوم، شماره ۳: ۱۵-۱۷.
- کریمی، فریبا. (۱۳۸۶). «نگرشی نو به کنده‌نگاره‌های صخره‌ای ایران (بر مبنای مطالعات میدانی)»، مجله باستان‌پژوهی، دوره جدید، سال دوم، شماره ۳.
- قسیمی، طاهر. (۱۳۸۶). «اشاره‌ای به پیشینه پژوهش در نقوش صخره‌ای ایران»، مجله باستان‌پژوهی دوره جدید، سال دوم، شماره ۳: ۱۸-۱۹.
- قسیمی، طاهر. (۱۳۸۶). «گزارش بررسی نقوش صخره‌ای در منطقه اورامان»، مجله باستان‌پژوهی، دوره جدید، سال دوم، شماره ۳: ۷۱-۸۰.
- ملاصالحی، حکمت‌الله، سعیدپور، محمد، مومنی، آتوسا و بهرام‌زاده، محمد. (۱۳۸۶). «باستان‌شناسی صخره‌نگاره‌های جنوب کوهستانی استان قزوین (بررسی و مستندنگاری نقوش صخره‌ای محوطه‌های چلمبر، یازلی و قلیچ‌کندی)». مجله باستان‌پژوهی، دوره جدید، سال دوم، شماره ۳.
- وحدتی، علی‌اکبر. (۱۳۸۹). بوم‌های سنگی: گزارش بررسی دو مجموعه هنر صخره‌ای در استان خراسان شمالی (جربت و نرگسلوی علیا)، خراسان شمالی، انتشارات اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان خراسان شمالی.
- قسیمی طاهر، محمدی قصریان، سیروان. (۱۳۹۰). مجموعه مقالات ۸۰ سال باستان‌شناسی ایران (جلد دوم)، به‌کوشش: یوسف حسن زاده و سیما میری، تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، موزه ملی ایران.
- فاضل، لیلا. (۱۳۹۰). «تنگ ناودان و تنگ تیهویی: نویافته‌هایی از هنر صخره‌ای در استان فارس»، پژوهش‌های باستان‌شناسی مدرس سال دوم و سوم، شماره چهارم و پنجم: ۹۰.
- محمدی‌فر، یعقوب و همتی ازندریانی، اسماعیل. (۱۳۹۳) «معرفی و تحلیل نقوش صخره‌ای ازندریان ملایر»، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۴.

مستوفی، حمدالله. (۱۳۹۴). تاریخ گزیده، به اهتمام دکتر عبدالحسین نوائی، نشر شرکت چاپ و نشر بین‌الملل (وابسته به سازمان تبلیغات اسلامی)، تهران.

ب) نافرسی

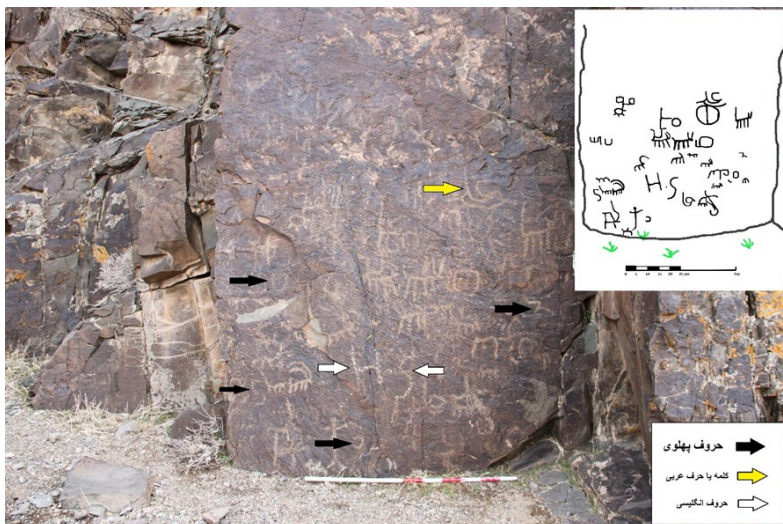
Dessau, G. (1960). "Rock Engravings (Graffiti) from Iranian Bäluchistan", *East and West* , Vol. 11, No. 1: 258-266.

Watchman, A. (2000). "A Review of the History of Dating Rock Varnish, *Earth-Science Review*" 49: 261-77.

Dorn, A. I. (1986). "Cat Ratio and Accelerator Radiocarbon Dating of Rock Varnish on Mojave Artifacts And Land Forms". *Science*. Vol. 231. 880-883.

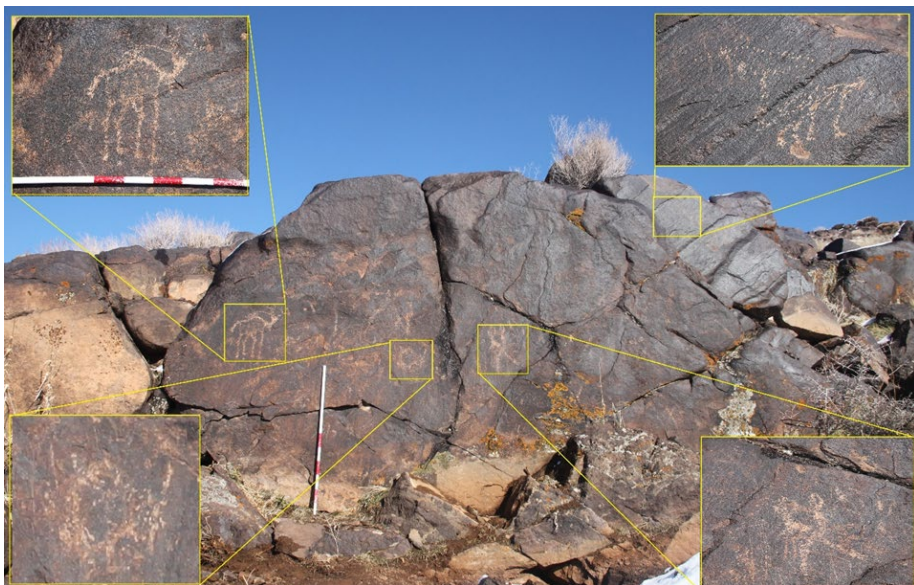
تصویر ۳. موقعیت نقوش صخره‌ای قوملی در روستای چلمبر

تصویر ۴. نقوش صخره‌نگاره‌های قوملی واقع در نزدیکی روستای لک

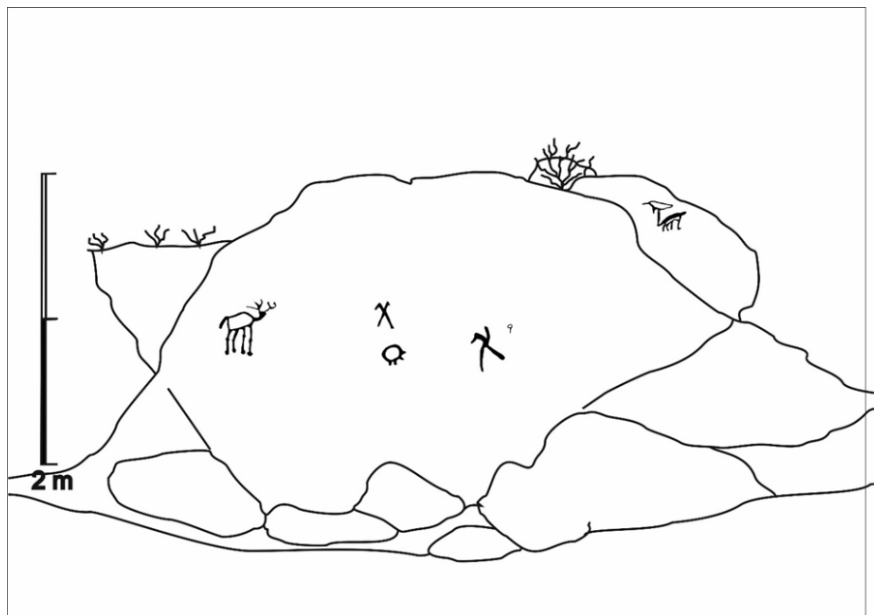

تصویر ۵. موقعیت صخره‌نگاره‌های روستای لک

تصویر ۶. صخره‌نگاره‌های روستای لک

تصویر ۷. طرح صخره‌نگاره‌های روستای لک

تصویر ۸. موقعیت صخره‌نگاره‌های روستای شورجه

تصویر ۹. صخره‌نگاره‌های روستای شورجه

تصویر ۱۰. نقش انسانی موجود در صخره‌نگاره‌های روستای شورجه

تصویر ۱۱. تنوع نقوش موجود در صخره‌نگاره‌های روستای شورجه

Introducing and Analyzing a Collection of New Rock Motifs around the Villages of Chalmar, Lak and Shorjeh in Buin Zahra city, Qazvin province Nasser Aminikhah, Farzad Mafi, Farhad Fatahi	147
Eastern Iran during Iron Age Ali Akbar Vahdati	165
Interaction of Climate Gods of Urartu and Ancient Near East Maryam Dara	221
Representation of Royal Splendor at Iranian Ancient Art, a Legacy of Mesopotamian Artistic Traditions Maryam Kashmiri	231
Pedestal of Tol Darvazeh Jolodar Site, Clue from Achaemenid Columned Structure at Arsanjan Ebrahim Roostaei, Behzad Hosseini Sarbisheh	257
Introduction and Analysis of Seal Impressions from Tal Gerdooha, Eqlid Hamed Molaei Kordshooli, Alireza Jafari Zand	271
Rebuilding the Defeat of Khosrwparris Troops in Northern Iraq, Relying on Sulaimaniyah Castle Exploration Bryar SanAhmed, Esmaeil salimi	287
Archaeological Survey of Part of Relation Axis of Khuzistan to Western Iran during Sassanid and Early Islamic periods: "Tang-i-Si Peleh", Luristan Javad Neiestani, Yunes Yoosefvand	305
Study of Medieval Islamic Castles in South Khorasan - Ferdows Mount Castle Mohammad Farjami, Ali Asghar Mahmoodi Nasab	323
Qomadin Quarter at Islamic Jiroft and Problem of Long Range Commerce Saeid Amir Hajlou	343
Assessing the Intercultural Similarities of Iran and Syria Based on Studies of Pottery of the Middle Ages Hosein Sedighian, Majid Montazae Zohouri	365
New Finding Luster Tiles from Qaleh Dokhtar, Kerman Reza Riahyan	387
Introducing and Analyzing the Geometric Motifs of the Findings of the Islamic Era of Gypsum from the Frame of Mazandaran Haniyeh Hosein Nia, Hasan Hashemi, Seyed Rasoul Mousavi Haji, Mehdi Abedini Araghi	403
Case Study and Structural Comparison of Caucasian and Iranian Qama (Kindjal) in the Safavid Era Accordind to C.I.M Collections Majid Hajitabar, Mitra Haji	413

Contents

English Articles

Common Features of Nakhchivan and Urmia Basin Neolithic Culture Zeyneb Guliyeva	31
Nakhchivan Branch of Azerbaijani National Academy of Sciences Veli Bakhshaliyev	45
Relations of The Gizgala Painted Pottery with Urmia Basin Turan Hashimova	61
Relations of Middle Bronze Age Painted Pottery Culture of Nakhchivan with the Urmia Basin Fizza Gulieva	71
Iron Age Short Bronze Sword in Iran, Mesopotamia and around the Persian Gulf: an Analysis of the Dispersion and Evolution Narges Bayani	79
Monuments and Memory at Pasargadae Jacob Marc Stavis	109
Glazed Parthian Pottery as Luxury Goods from a Roman Fortress on the Middle Euphrates' area during the II-III cent. AD. Giacomo M. Tabita	149
Life on the Great Wall of Gorgan: excavations of Sasanian barracks in Fort 2 Eberhard W. Sauer, Jebrael Nokandeh and Hamid Omrani Rekavandi	169
Lost and Found: The Tiles of the Pir-i Bakran Mausoleum (1298-1313, Linjan, Isfahan) Ana Marija Grbanovic	181

Persian Articles

Analysis and Assessment of Neolithization Theories of Iran Seyyed Kamal Asadi, Rahmat Abbasnejad Seresty	13
Machelak Tappeh, A new area of Neolithic pottery era in Gorgan plain Habib olah Rezai, Seyed Meghdad Mirmosavi	37
The Effect of Copper Ore Smelting on Regional Interactions in the Central Plateau of Iran in the Middle of the Fifth Millennium BCE Rahmat Abbasnejad Seresty	49
Interaction of Chalcolithic Societies of Chaharmahal- O Bakhtiari with Neighboring Regions Mahdi Alirezazadeh, Mahmoud Heidarian, Alireza Khosrowzadeh	69
Settlement Patterns of Middle Chalcolithic Sites in Highland Zagros: A Case Study Laran County, Chaharmahal and Bakhtiari Province Mohsen Heydari Dastenaee, Aliasghar Nowroozi	89
Defining Area and Territory of Qaleh Kharabeh Tepe, Azna, and Feasibility Study to make an Archaeological Site-Museum Behzad Hoseini Sarbisheh	101
Investigating the Changes of Sistan and its Cultural Interactions with other Regions during the Bronze Age Javad Alaei Moghadam, Reza Mehrafarin, Seyed Rasoul Mousavi Haji	131

Aryarmana Publications has started its activities in 2016 and aims in publishing the valuable compilation and translation works of Iranian and foreigner researchers in the wide range of Iranian studies including archaeology, history, culture and ancient languages. We seek to construct a broad understanding of Iran's invaluable history and superb culture through publishing the richest resources in this field. Given the long standing and profound cultural links and origins between Iran and the world from the ancient millenniums and the recent attempts to break these links and origins, Aryarmana Publication felt the necessity of extending the valuable resources of researches and translations regarding Greater Persia or Cultural Iran as its first priority. We hope to strengthen the universal links among the Iranian and those interested in Iran and the greater Persia and its culture through the cultural products of Aryarmana publications.

CONCESSIONAIRE & CHAIRMAN

Dr Shahin Aryamanesh

| Tissaphernes Archaeological Research Group |

EDITORIAL BOARD

| Dr Seyyed Mansour Seyyed Sajjadi (IsMEO) | Esmail Yaghmaei (Iran Cultural Heritage, Handcrafts and Tourism Organization) | Dr Seyyed Mehdi Mousavi (Tarbiyat Modares University) | Dr Mohammad Ebrahim Zarei (Boali Sina of Hamedan University) | Dr Sajjad Alibeygi (Kermanshah University) | Dr Hamid Reza Vali Pour (Shahid Beheshei University) | Dr Saeid Amirhajloo (Jiroft University) | Dr Cyrus Nasrollah Zadeh (Institute for humanities and cultural studies) | Dr Reza Mehr Afarin (Mazandaran University) | Dr Farzaneh Goshtasb (Institute for humanities and cultural studies) | Houshang Rostami (Tissaphernes Archaeological Research Group) |

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior permission in writing, from the publisher.

| Website: www.aryaramna.ir |
| E-mail: info@aryaramna.ir | aryaramna@hotmail.com |
| Address: Iran - Tehran- P.O. Box: 14515-569 |
| (+98) 9395969466 |

1ST BIENNIAL
INTERNATIONAL CONFERENCE OF THE SOCIETY
OF IRANIAN ARCHAEOLOGY: CULTURAL INTERACTIONS,
CONTINUITY AND DISRUPTION

Edited by
Dr Seyed Mehdi Mousavi
Dr Shahin Aryamanesh
Dr Majid Montazer Zohouri
Dr Morteza Khanipour

978-622-97183-2-2

| PUBLISHED IN PERSIA |

1ST BIENNIAL
INTERNATIONAL
CONFERENCE OF THE SOCIETY
OF IRANIAN ARCHAEOLOGY:
CULTURAL INTERACTIONS,
CONTINUITY AND DISRUPTION

Edited by
Dr Seyed Mehdi Mousavi
Dr Shahin Aryamanesh
Dr Majid Montazer Zohouri
Dr Morteza Khanipour

with contribution
Dr Javad Hoseinzadeh
Dr Mostafa Dehpahlevan

1ST BIENNIAL
INTERNATIONAL
CONFERENCE OF THE SOCIETY
OF IRANIAN ARCHAEOLOGY:
CULTURAL INTERACTIONS,
CONTINIUIY AND DISRUPTION

Edited by:
Seyed Mehdi Mousavi, Shahin Aryamanesh
Majid Montazer Zohouri, Morteza Khanipour

Aryaramna press

1ST BIENNIAL
INTERNATIONAL CONFERENCE
OF THE SOCIETY OF
IRANIAN ARCHAEOLOGY:
"CULTURAL INTERACTIONS,
CONTINUITY AND DISRUPTION"

EDITED BY:
SEYED MEHDI MOUSAVI
SHAHIN ARYAMANESH
MAJID MONTAZER ZOHORI
MORTEZA KHANIPOUR

Aryaramna Press

9 786229 1718308